

Türkiye Psikiyatri Derneği Ayrımcılığa Karşı Duyarlı Dil Kullanımı ve İçerik Üretme Kılavuzu

Ayrımcı dil genel olarak bir kişinin farkında olarak ya da olmayarak bir kişi ya da topluluk üzerinde ayrımcılık etkisi yaratacak biçimde söz ve kalıplar kullanmasıdır. Çeşitli ifade biçimleri, ne kadar yaygın şekilde kullanılıyor olsa da kişinin bilinçli bir şekilde ayrımcılık gözetmesinden bağımsız olarak ayrımcılığa zemin hazırlayabilir, ayrımcılığı aktarabilir ve yeniden üretebilir. Toplumsal cinsiyet kalıpları ile ilişkili cinsiyetçi söylem, ayrımcı dil kullanımının en yaygın örneğidir. Bunun yanı sıra, etnik gruplara ve inanç gruplarına yönelik ayrımcılıkla ilişkili ırkçı söylem, siyasi ayrımcılık, engellilik ve görünüşe dayalı ayrımcılık, sınıfsal ayrımcılık, yaş hiyerarşisi ile ilişkili ayrımcılık ve ruhsal ve zihinsel hastalıklar ve sorunlarla ilgili ayrımcılık da dile yansımakta, yerleşmiş ifadelerle sorgulamaksızın kullanılabilir.

Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı bir biçimde sosyal olarak inşa edilen bir kavram olup; kimlikleri, ifadeleri, rolleri, normları ve davranış biçimlerini belirleyen, bireylerin toplumda nasıl algılandığını şekillendiren dinamik bir inşa sürecini içerir. Bu inşa süreci, konuşma ve yazılı metinlerden görsel imgeler ve müziğe, beden dilinden jestlere uzanan çok katmanlı bir iletişim ağı içinde işler. Bu bağlamda toplumsal yapıdaki güç ilişkileri de sürekli yeniden üretilir.

Ayrımcı dil, toplumsal cinsiyetle sınırlı kalmadan, etnik köken, inanç grubu, dil, sınıf, yaş, engellilik, görünüş, ruhsal ve bedensel sağlık gibi eksenlerdeki tüm ayrımcılık ve damgalama biçimlerini de yapılandırır. Tüm bunlar temelde aynı ifade pratikleri aracılığıyla üretilir ve meşrulaştırılır.

Sağlık araştırmalarının planlanmasından bulguların sunumuna kadar tüm evrelerde dil ve diğer sembolik araçlar belirleyici olmaktadır. Araştırma sorularının oluşturulması, örneklemelerin tanımlanması, verilerin yorumlanması ve sonuçların kongre bildirileri, panel önerileri ya da hasta bilgilendirme broşürleri gibi çeşitli metinlerde paylaşılması sırasında kullanılan ifade biçimi, bu ayrımcılık türlerinin tümünün hem görünürlüğünü hem de eşitsizliklerin derinleşerek sürmesini doğrudan etkiler.

Bu nedenle Türkiye Psikiyatri Derneği (TPD) olarak, kongrelerimizde sunulacak bildirilerden poster tasarımlarına, panel ve atölye içeriklerinden oturum yönetimlerine kadar her aşamada ve ayrıca TPD tarafından düzenlenen tüm bilimsel etkinliklerde ve genel yayın

politikalarımızda her türlü ayrımcılığa karşı ve toplumsal cinsiyete ve cinsiyet çeşitliliğine duyarlı bir dil kullanımını kurumsal bir ilke olarak benimsiyoruz. Hedefimiz, cinsiyet, etnik köken, inanç grubu, dil, sınıf, yaş, engellilik durumu, görünüş ile ruhsal ve zihinsel sağlık dâhil olmak üzere ayrımcılığa yol açabilecek varsayım ve ifadeleri azaltmak; ikili cinsiyet kalıpları ve tüm sınırlayıcı kategorilerden kaçınarak toplumsal cinsiyet çeşitliliğini görünür kılan kapsayıcı terimler kullanmaktır.

Tüm meslektaşlarımızı bu ilkeyi birlikte hayata geçirmeye, dilimizi, görsellerimizi ve her türlü ifademizi ayrımcılık karşıtı bir bakışla oluşturmaya davet ediyoruz.

1. Dil kullanımı

Kapsayıcı, ayrımcılık karşıtı ve cinsiyet-tarafsız ifadeler:

- Metinlerde “iş adamı” yerine “iş insanı”, “kadın doktor” /“erkek hemşire” gibi gereksiz cinsiyet vurguları yerine yalnızca “doktor”, “hemşire” gibi cinsiyet-nötr ifadeler tercih edilmeli. Zamir kullanmak gerektiğinde Türkçede zaten cinsiyetsiz olan “o” zamirini (veya gerektiğinde çoğul “onlar”ı) kullanarak dildeki gereksiz cinsiyet atıflarından kaçınmalı.
- Hastalıklardan ve tanılardan bahsederken bireyi önceleyen ifadeler kullanılmalı (Şizofren, yerine ‘şizofreni tanısı konulan birey’, bipolar hasta yerine ‘bipolar bozukluğu olan, bipolar bozukluk tanısı konulan hasta’ gibi).
- Kişi ve grupların cinsel kimlik özellikleriyle tarif edilmesi gerektiğinde kimlik sözcükleri mümkün olduğunca sıfat değil isim olarak kullanılmalı (İngilizceden farklı şekilde): LGBTİ’ler, geyler gibi. Kişilerin kendilerini ifade ettikleri cinsiyet, terim ve isimlere öncelik verilmelidir; örneğin, cinsiyetini kadın olarak ifade eden bir trans için “trans kadın” uygun bir ifadeyken, “doğuştan erkek” ya da “erkekten kadına trans” uygun ifadeler değildir.
- İnsan topluluklarından, sosyoekonomik koşulları onları tanımlayan bir durummuş gibi anlaşılacak şekilde ‘dezavantajlı grup’, ‘yüksek riskli grup’, şeklinde bahsetmekten kaçınmalı riske maruz bırakılan grup, orantısız bir şekilde etkilenen gruplar, kapsayıcı olmayan uygulamalar/politikalar ile kırılgan hale getirilen gruplar gibi durumu açıklayan ifadelerin kullanımı tercih edilmeli).
- Engelli bireylerin toplumda ve kurumlarda özel gereksinimleri göz ardı edilmediğinde herkesin sahip olabileceği yeteneklere sahip oldukları akılda tutarak, bu bireyleri ‘cesur’,

‘yiğit’, ‘engellerini aşmış’ gibi ifadelerle tanımlamaktan kaçınmalı. Engelli bireyleri sahip oldukları durumun doğası gereği savunmasız olarak gösterecek bir ifade kullanılmadığında emin olunmalı. Mevcut engelin yarattığı zorlanmaların hukuki ve toplumsal pozitif ayrımcı düzenlemelerle daha az engel haline gelebileceği akılda tutulmalı.

- Etnosantrik önyargılar içeren ifadelerden kaçınmalı, kültürel çeşitlilikle ilişkili ifade ve kavramlara açık olup gerektiğinde kültürel bağlama atıfta bulunulmalı.
- Travma ile ilgili çalışmalarda travmaya uğrayan kişilerden ‘mağdur’ yerine ‘travmaya maruz kalan’ kişi olarak bahsedilmeli.
- Travmaya maruz kalan kişileri yargılayan ya da suçluluk hissi doğurabilecek ifadeler kullanılmamalı.

Kalıpyargıları sorgulayan kontrol listesi:

Yukarıda tanımlanan dil önerilerini uygulamaya dikkat etmenize rağmen, kalıpyargılar ifadelerinize farkında olmadan yerleşebilir. Bu nedenle her başlık, özet, makale ya da bildiri gönderiminden ve eğitim materyalinizi sunmadan önce metninize ilgili şu soruları yanıtlayın :

- Toplumsal cinsiyet rolleri ve kalıpyargıları pekiştiriliyor mu?
- Kadınlar, erkekler ve toplumsal cinsiyet çeşitliliği gösteren bireyler nasıl betimlenmiş?
- Metninizi ve konuşma özetlerinizde belirli bir cinsiyeti ya da cinsel kimliği damgalayan ifadeler mevcut mu?
- Kişilerin ulus ve etnik aidiyetlerinin gerekmediği halde belirtilmesi, açık ya da örtük damgalamaya işaret eden ifade kullanılması söz konusu mu? (yurttaşı olduğu ülkenin belirtilmesi gerektiğinde “yurttaşlık” ifadesi kullanılabilir.)
- Mülteci, sığınmacı, yerinden edilmiş bireylerle ilgili durumlarını belirten terimler uygun şekilde kullanılmış mı, statüleri ile ilişkili açık ya da örtük damgalayıcı, yargılayıcı, genellemeci ifadeler mevcut mu?
- Hastalık tanı ya da belirtilerini belirli bir gruba (cinsiyet, cinsel kimlik, etnik grup ya da inanç grubu) bağdaştırma ya da belirli bir gruba atfetme söz konusu mu?
- Hastalık ya da tanı isimleri bireyi önceleyerek uygun şekilde kullanılmış mı?
- Engelli bireyleri genelleştiren, kahraman gibi ya da zayıf, savunmasız algılanmalarına neden olan ifadeler mevcut mu?

2. Görsel materyal kullanımı

Çeşitli ve dengeli temsil seçimi ve damgalamadan kaçınma:

- Fotoğraflar ve ikonlar farklı yaş, etnik köken, toplumsal cinsiyet kimliklerini ve engelli bireyleri eşit biçimde göstermeli.
- Görsellerde erkeklerin ve kadınların geleneksel rollerde yer almadığına dikkat edilmeli.
- Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını yeniden üreten görseller kullanılmamalı.
- Renk kullanımı ile ilgili kalıpyargılardan kaçınılmalı.
- Travmaya maruz kalan/travma deneyimi olan ya da riske maruz bırakılan kişiyi kurban olarak gösteren ve yanlış inanışları yeniden üreten temsiller kullanılmamalı.
- Engelli bireyleri özellikle yardıma muhtaç şekilde gösteren materyallerden kaçınılmalı.
- Görsellerde belirli tanıları belirli cinsiyetlerle, cinsel kimlik ya da ırk ve etnik kökenle özdeşleştiren klişelerden uzak durmalı (Örneğin “yeme bozukluğu” ile genç kadınları, “madde bağımlılığı” veya “öfke patlaması” ile erkekleri HIV tanısı ile eşcinsel bireyleri ilişkilendiren görseller seçmek yerine; her cinsiyetten ve kimlikten bireyleri terapi, destek grubu, hobi etkinliği gibi güçlendirici bağlamlarda göstermek tercih edilmeli)
- Cinsel travma ile ilgili metinlerde çocuk görseli kullanılmamalı.
- Cinsel istismara yönelik koruyucu/önleyici bilgi içeren yazılarda tek bir cinsiyeti içeren görseller kullanılmamalıdır.

3. Araştırma ve literatür sunumlarında temsilde eşitlik

Toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetken ve ayrımcılık karşıtı yaklaşım, yalnızca sunumda değil, kullanılan verilerin analizi ve yorumlanması süreçlerinde de uygulanmalıdır. Toplumsal cinsiyet çeşitliliğinin dahil edilmesi, araştırmanın toplumsal gerçeklikle daha uyumlu olmasını ve farklı grupların deneyimlerinin görünür kılınmasını sağlar. Bu, bilimsel çalışmalarda çeşitliliğin ve eşitliğin artmasına katkıda bulunarak, politika geliştirme ve uygulamada da daha etkili sonuçlar elde etmeye yardımcı olur.

Veri ve grafiklerde ayrıştırma:

- Sonuç tablolarında ve grafiklerde daima cinsiyet/toplumsal cinsiyet grupları ayrı ayrı raporlanmalı; “toplulaştırılmış ortalama” tek başına verilmemeli, bu tür ortalamaların hangi gruplardan elde edildiği açıkça belirtilmeli. (Gruplar arası farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı olmasa dahi, bu verilerin ayrı ayrı bildirilmesi, görünürlük ve temsiliyet açısından önemlidir.)

Eşit temsil denetimi:

- Sunum slaytlarında görsel veya metinle yer verilen örnek vaka, referans araştırma ya da literatür taramalarında yalnızca belirli cinsiyetlerin ya da toplumsal kesimlerin deneyimlerine odaklanılmamalı, kadın, erkek ve toplumsal cinsiyet çeşitliliğine sahip bireylerin sayısal dengesi kontrol edilmeli, gerekirse eksik temsiller dengeleyici biçimde güncellenmeli, akademik temsilde kapsayıcılık artırılmalıdır.
- Hemen her konuda sunum ya da etkinlik planlanırken, etkin rolü olan kişilerin cinsiyet dağılımına özen gösterilmelidir. Örneğin; bir panel önerilirken tüm konuşmacılar ya da oturum başkanları erkekler arasından seçilmiş olmamalıdır; mutlaka benzer yetkinliğe sahip kadın meslektaşların dâhil edilmesi mümkündür.
- Araştırma, sözlü veya yazılı bildiri ya da etkinliklerde, özellikle de ayrımcılığa maruz kalınan bir konu ele alınırken, konunun doğrudan öznesi olan, bu deneyimi yaşamış/yaşayan kişilerin sürece dahil edilmesine öncelik verilmesi uygun olacaktır.

KAYNAKLAR

1. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Türkiye. (2021). *Toplumsal cinsiyete duyarlı iletişim rehberi* [PDF]. UNDP. <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/toplumsal-cinsiyete-duyarli-iletisim-rehberi>
2. Calanan, R. M., Bonds, M. E., Bedrosian, S. R., Laird, S. K., Satter, D., & Penman-Aguilar, A. (2023). CDC's guiding principles to promote an equity-centered approach to public health communication. *Preventing Chronic Disease*, 20, Article 230061. <https://doi.org/10.5888/pcd20.230061>
3. Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği. (2018). *Cinsel Şiddet Alanında Hak Temelli Yayıncılık*[PDF]. <https://cinselsiddetlemucadele.org/wp-content/uploads/2018/12/Medya-brosur-online.pdf>
4. Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği. (2019). *Doğru Kelimeleri Kullanmak* [PDF]. <https://cinselsiddetlemucadele.org/wp-content/uploads/2018/01/Dogru-Kelimeler-DIGITAL2.pdf>
5. Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği. (2021). *Cinsel Şiddet Alanında Hak Temelli Habercilik*[PDF]. https://cinselsiddetlemucadele.org/wp-content/uploads/2021/10/Hak_Temelli_Habercilik_Raporu-1.pdf
6. Council of Europe. (2024). *Guidelines for the use of language as a driver of inclusivity*[PDF]. Council of Europe. <https://rm.coe.int/guidelines-for-the-use-of-language-as-a-driver-of-inclusivity/1680aec235>
7. European Institute for Gender Equality. (2019). *Toolkit on gendersensitive communication: A resource for policymakers, legislators, media and anyone else with an interest in making their communication more inclusive* [PDF]. Publications Office of the European Union. https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/toolkit-gender-sensitive-communication?language_content_entity=en
8. Kadir Has Üniversitesi Cinsiyet ve Kadın Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi. (2017). *Gender Sensitive Writing Guide* [PDF]. Kadir Has Üniversitesi. https://www.khas.edu.tr/wp-content/uploads/2024/10/Gender-Sensitive-Writing-Guide_1.pdf
9. Massachusetts Medical Society. (2022). *Advancing Health Equity: Guide to Language*. <https://www.massmed.org/Governance-and-Leadership/House-of-Delegates/Advancing-Health-Equity-Guide-to-Language/>
10. UN Women AsiaPacific. (2022). *Gender Inclusive Language Guidelines* [PDF]. UN Women. <https://asiapacific.unwomen.org/sites/default/files/2022-11/Gender%20Inclusive%20Language%20Guidelines.pdf>
11. World Health Organization. (2011). *Gender mainstreaming for health managers: A practical approach (Facilitator's guide)* [PDF]. https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/44516/9789241501071_eng.pdf?sequence=1
12. World Health Organization. (2002). *Gender analysis in health* [PDF]. <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/42600/9241590408.pdf>